

Ina terra bagnada da sang

Ovras istoricas novas davart l'Armenia

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **Il Grischun Leonhard Ragaz (1868–1945), in dals pli gronds teologs svizzers dal 20avel tschientaner, s'interessava per la politica mundiala gia sco predigtant en la citad da Cuira (1895–1902). En sias regurdientschas scriva'l che trais eveniments da lezza giada l'hajan commovì en maniera duravla.** L'emprim, en Frantscha, reguardava la cuntraversa sch'il chapitani franzos Alfred Dreyfus (1859–1935) haja tradi infurmaziuns militaras u sch'el saja unfrenda d'ina intriga antiseimita. Sco davos eveniment numna Ragaz la guerra totala da conquista, cun champs da concentrasiun per dunnas ed uffants, fatga da la Gronda Bretagna en l'Africa dal sid (1899–1902). Tranteren ha in'unda da mazzaments d'Armens en Turchia (1894–1896) ispirà a Ragaz questas lingias: «Di e notg stavan quellas atrocitads avant mia olma. Schizunt en predis hai menziunà quai, savens cun ferma veemenza. La chausa dals Armens è restada ditg in tema principal da mia vita, era perquai ch'il reschim dals Tircs giuvens ha repetì lezzas sgarschurs en moda snuavla durant l'emprima guerra mundiala»¹⁾. Dapi onns cumparan varsaquants cudeschs davart l'istorgia dal pievel armen. In d'els²⁾ descriva manidlamain las duas undas menziunadas da Ragaz e las reacziuns en Svizra.

«Il pievel svizzer è consternà»

Il moviment filarmen svizzer è naschì a Genevra, cun sia diaspora armena relevanta, e Losanna. Ils 7 da settember 1896 en questa citad ha il rector da l'università presidià ina radunanza da var 4000 personas, cun discurs dal redactor da la «Gazette de Lausanne» e d'in scolast armen, schender d'in predigtant genevrin. La radunanza ha approvà ina brev averta al cussegl federal: «Il pievel svizzer spaventà ed indignà ha sa snuì pertschavend ils incendis, las spogliaziuns ed ils mazzaments che devasteschian e bognan cun sang l'Imperi tirc dapi dus onns. Il pievel svizzer è consternà perquai che l'Europa contempla passivamain il mazzament e l'umiliaziun da millis umans. Antruras sa fachevan las pussanzas protectoras dals cristians d'Orient (...). Il pievel svizzer spera ch'in grond moviment da solidaritad cristiana entusiasmeschia tuttas naziuns dal continent e stimuleschia las regenzas da las pussanzas da pretender finalmain che la Turchia metta fin a lezzas crudavladads. Nus n'emblidain betg la tradiziun politica svizra da neutralitad. Dentant (...) n'avainsa tuttina betg renunzià als dretgs da la conscienza, ni a servir la chausa da gistia ed umanità (...). Nus as supplitgain da dumandar, en num dal pievel svizzer, a las regenzas dals stadis europeics da sa cunvegnir finalmain per metter fin als mazzaments en l'Orient» (cità p. 142). La radunanza ha plinavant fundà ina giunta che ha mess ad ir ina petiziun. En il moviment

La Baselgia armena festivescha la naschientscha umana da Jesus pir ils 6 da schaner, ensemen cun sia revelaziun divina tar il batten entras Gion en il Jordan, represchentà en questa miniatura («evangeliar da Malatya»).

MAD

filarmen sa distingueva Robert Comtesse (1847–1922), cusseglier naziunal e guvernativ da Neuchâtel, il Svizzer il pli aut da l'onn 1894, cusseglier federal 1899–1912. Ils 11 october 1896 en la baselgia fullanada da s. Peder a Turitg han 3000 umans tadlà in professer da teologia ed approvà la resoluziun. «Ils predis da Leonhard Ragaz fachevan beffas da quels Svizzers che na sa cartevan cumpetents per las suffrientschas da l'otra vart dal cunfin naziunal» (p. 151). Dentant ha il cussegl federal sa pronunzià cleramain, ils 23 da settember 1896, «encunter tutta intervenziun tar las pussanzas (...). Perquai n'han occurrenz filarmenas mai pli surpiglià lezza pretensiun (...). Ils 4 da mars 1997 ha ina delegaziun da filarmens svizzers surdà 433 080 sottascripziuns a president federal Deucher. Il text final da la petiziun na cunteneva nagina pretensiun politica. Tar l'examinaziun da las sottascripziuns tenor chantuns dat en egl lur dumber fitg aut en tuts chantuns romands en proporziun cun la populaziun. Gia las sottascripziuns rimnadas en ils trais chantuns spir francofons Genevra, Vad e Neuchâtel fachevan or passa 39% dal total. Sch'ins prenda anc ils chantuns parzialmain francofons Friburg, Vallais e Berna, lur cuntansch'ins ina proporziun da 66%» (pp. 188–189).

Persunal medical svizzer en Mesopotamia

En ils onns suandants han ils filarmens svizzers promovì l'agid umanitar a las minoritads da Turchia. Da quai rapporta

maun da Künzler, temend da vegnir tissentà dal farmacist armen» (p. 239). Il successur baslais da Christ ha scrit 1905: «Ils Armens creschids san tirc, ma lur dunnas ed uffants il pli savens be armen; Arabs e Curds san tirc fitg darar» (cità p. 239).

In milliun unfrendas

Dentant ha la gruppa politica dals Tircs giuvens surprindì la pussanza en l'imperi. Lur elements naziunalists e schizunt rassistas han survegnì il suramaun suenter las disfatas en las guerras encunter l'Italia ed ils stadis balcanics. La Russia possedeva ils intschess che furman oz l'Aserbaigian, l'Armenia e la Georgia, sco era la sdrima armena d'Ardahan e Kars, oz en Turchia. La regenza d'Istanbul temeva ina alianza tranter lez ferm vischin ed ils Armens dal cunfin russ, ils quals, per uschè dir, barricadavan la via vers ils Tircs aserids da Persia, enturn il Lai d'Urmia, e da l'Aserbaigian. La Turchia ha pia profità da l'alianza cun la Germania per far guerra er ella encunter la Russia e deportar las populaziuns armenas «entras marschs spussants sin rutas stortigliadas aposta, encunter il desert sirian, cun tutta sort brutalitads era sexualas»⁴⁾. La Siria facheva anc part da l'Imperi tirc. Lez marschs mortals manavan savens entras Urfa; Künzler ha rapportà da quai en sias regurdanzas, publicadas 1921 en Germania ed edidas puspè a Turitg (nota 4). Lez genocid dals onns 1915–1916 ha fatg var in milliun unfrendas. 1920 ha la regenza naziunlista tirc profità da la revoluziun comunista per conquistar ina part da l'Armenia russa; l'armada ha mazzà tuts Armens da Kars. 1921 ha in patg cun Lenin fixà il cunfin nordost da Turchia sco ch'el è restà enfin ad oz. Igl era la fin da ventgsaset tschientaners da vita armena en l'Anatolia dal nordost. Gea, il 20avel secul è stà snuaveil!

La Turchia sco problem

In atlas istoric⁵⁾, cumpari dacurt per festivar ils deschet tschientaners da l'Armenia cristiana (301–2001), dat ina survista da ses destin. Trenta chartas commentadas mussan ses svilup dapi la naschientscha da lez pievel indogerman da derivanza balcanica. Sin mintgina da questas chartas ves'ins l'entir intschess da nov pajais d'oz: Armenia, Aserbaigian, Cipra, Israel, Jordania, Libanon, Palestina, Siria e cunzunt Turchia. Lura vegnan diesch chartas spezialas e ventg reproducziuns da chartas veglias; la pli antica, dal 6avel tschientaner a. Cr., è ina reconstituziun, e la davosa, da 1934, mussa tut l'Imperi roman, cun ina «Rezia» spustada encunter saira. Endisch paginas cuntengnan notas ed ina ritga bibliografia. Lez atlas pon ins duvrar era per la Turchia. La charta per l'onn 1055 (pp. 50–51) mussa «la cumparsa dals Tircs en l'Armenia», cura che l'Imperi roman d'Orient, q. v. d. il grec da Constantinopel, cumpigliava la Cipra e tut l'Asia minura. Sin las chartas per 1914 e 1920 (pp. 68–71) è nudads ils «lieus

da mazzament» tar omaduas undas. Sin la charta per 2001 (pp. 72–73) ves'ins la pitschna Armenia (29 800 km²) tranter ils dus stadis tircs, la Turchia (780 000) e l'Aserbaigian (82 200). Co vai enavant? La Turchia, commembra da l'Organisaziun dal patg da l'Atlantic nord dapi 1952, fa part da l'Europa areguard la geopolitica, ma sias ragischs spiertalas èn cleramain asiaticas, e ses reschim cumpiglia plis elements incumpatibels cun la democrazia (influenza da l'armada, scumond da partidas d'inspiraziun religiosa, persecuziun da la cultura curda, occupaziun da Cipra...). L'Uniuon Europeica ha renconuschì la candidatura tirc a la commembranza, ma il stadi na para da vulair sa conformar a las valurs fundamentalas: «Il parsura da la Cumisiun parlamentara da politica exteriura (...) excluda categoricamain concessiuns areguard la Cipra e la politica curda»⁶⁾. Tgi sa sche lez pajais da 63 milliuns olmas sa fatschenta finalmain sun ses passà, cunzunt cun ils mazzaments da Grecs e d'Armens a l'entschatta dal 20avel tschientaner?

¹⁾ Cità en: Arbeitskreis Armenien (ed.), *Völkermord und Verdrängung. Turitg* (Chronos, ISBN 3-905312-40-9) 1998, p. 57.

²⁾ Hans-Lukas Kieser (ed.), *Die armenische Frage und die Schweiz* (1896–1923). *La question arménienne et la Suisse* (1896–1923). Turitg (Chronos, ISBN 3-905313-05-7) 1999.

³⁾ Hans-Lukas Kieser, *Der verpasste Friede. Mission, Ethnie und Staat in den Ostprovinzen der Türkei 1839–1938*. Turitg (Chronos, ISBN 3-905313-49-9) 2000.

⁴⁾ Hans-Lukas Kieser en: Jakob Künzler, *Im Lande des Blutes und der Tränen. Erlebnisse in Mesopotamien während des Weltkrieges (1914–1918)*. Segunda ediziun, Turitg (Chronos, ISBN 3-905313-06-5) 1999, p. 16.

⁵⁾ Claude Mutafian ed Eric Van Lauwe, *Atlas historique de l'Arménie. Proche-Orient et Sud-Caucase du VIIIe siècle av. J.-C. au XXIe siècle*. F-75001 Paris (Autrement, 17 rue du Louvre, ISBN 2-7467-0100-6) 2001. Fax 00331 40 26 00 26.

⁶⁾ «Ewige Verlobung von Ankara und Brüssel?» en: *Neue Zürcher Zeitung*, 8 da november 2000, p. 3.